

Az Erzsébet Tudományegyetem identitáskonstrukciói

Az egyetem mint bármely más intézmény funkciójáról, akadémiai-tudományos szférához való viszonyáról, lokális kapcsolatairól stb. olyan, szerepfelfogásától függő narratívákat alkot, melyek legitimitást nyújthatnak számára, kiemelik jelenbeli kiválóságát, de a jövőre nézve is orientációt kínálnak. Az intézményi identitás kialakítása, formálódása azonban nem légüres térben zajlik: a szűkebb-tágabb működési közegében elismerésre vágyó egyetemnek ugyanis tekintettel kell lennie a tevékenységét meghatározó, aktuális politikai, tudományos, lokális stb. keretfeltételekre és narratívákra is. Az egyetem külső és belső nyilvánosságának szánt, rendszerint a töretlen és ígéretes fejlődés ábrázolására törekvő elbeszélések megalkotásakor ráadásul a működés különféle törései, zavarai (például egy kényszerű székhelyváltás, kisebb-nagyobb mértékű funkcióvesztés, egy szervezeti átalakulásból fakadó bizonytalanság vagy éppen a bezárás fenyegető réme) is komoly kihívást jelentenek.¹ Mindebből fakadóan a külső és belső elvárások között egyensúlyozva, a működési keretek folyamatos változása közepette kialakított szervezeti identitás ritkán statikus, az egyetem folyamatosan módosítja az önmagáról alkotott elbeszéléseit, történeti mítoszait.

A legrégebb és legújabb egyetem

Az Erzsébet Tudományegyetem megalakulása pillanatában évszázados hagyományok hordozója lett. A magyar városok harmadik egyetemért folytatott küzdelmében Pozsony városa gyakran hivatkozott az egyetemhez fűződő „történeti jogára”, melyet a Mátyás király által 1465-ben alapított, de rövid életűnek bizonyult *Academia Istropolitana*-ra vezetett vissza, a jelenkori egyetemalapításban pedig az elődintézmény szellemi örökségének továbbvitelét ünnepelte.² Nem véletlen, hogy az *Academia Istropolitana* történetét feldolgozó monográfia is éppen az ETE 1914-es megnyitójára készült el, mely a középkori egyetemet a jelenkori virágzásának biztosítékaként tüntette fel, évszázados távlatokkal látva el a működését a világháború bizonytalan körülményei között mindössze egyetlen (jogi) karral megkezdő fiatal intézményt.³ Az ETE azonban a szellemi örökség felvállalását az intézmény teljes kiépülésével, az egyetemi jelleg kiteljesedésével kapcsolta össze: tiszteletteljesen tartózkodó korai nyilatkozatai, miszerint a „csonka”, egykarú egyetem egyelőre nem méltó örököse az *Academia Istropolitának*,⁴ a pozsonyi városvezetéssel az intézmény fejlesztéséért, épületeiért folytatott egyezkedések szimbolikus mellézköngéjét jelentették. Az ETE csak 1918 márciusában – a második, a bölcsészkar megnyitásakor és a harmadik, az orvosi kar felállításának biztos tudatában – vállalta fel a nagy múltú előd

1 A francia egyetemek példáján lásd: PICARD 2012. A tanulmányban hivatkozott források és szakirodalom bibliográfiáját lásd jelen lapszám 167. oldalán.

2 LUKINICH 1933. 5–8.

3 CSÁSZÁR 1914. 3.

4 Lásd például: ETE 1917. 59.

szellemi hagyományait: „*Voltaképen a mai nappal lett befejezett és megváltoztathatatlan ténnyé, hogy Pozsonyban feltámadt hamvaiból, több mint 400-évi szünetelés után, a nagy Mátyás király Academia Istropolitanaja.*”⁵ – nyilatkozta ki Finkey Ferenc rektor az ünnepélyes megnyitón.

A „feltámadás” azonban csak rövid ideig tarthatott, az egyetem ugyanis 1919 őszén elhagyni kényszerült Pozsonyt, majd néhány éves fővárosi működés után Pécsre költözött. Az 1367-ben alapított első, ám szintúgy rövid életű magyar egyetem otthonában magától értetődően a középkori *studium generale* szellemi utódjává vált: Nendtvich Andor pécsi polgármester a menekült intézmény befogadásában Nagy Lajos egyetemének visszaállítást ünnepelte.⁶ A Pozsonyból menekült és a középkori pécsi egyetem összefonódása már az ETE 1923-as ünnepélyes pécsi megnyitásán nyilvánvalóvá vált, arra ugyanis az egyetem dísztermében, Dudits Andornak a pécsi *studium generale* alapítását ábrázoló falfreskója alatt került sor.⁷ 1928-ban Petri Pál, a VKM államtitkára egy, az egyetemet magasztaló díszbeszédében a következőképp vázolta fel az intézmény évszázados elődjének örökségéből fakadó hivatását:

*„A pécsi egyetem egész eddigi működése alatt annak a gondolatnak felcsillanását is érezni vélem, hogy a pécsi egyetem a legújabb, egyben a legrégebb egyetem is. Legújabb azért, mert pozsonyi működését is tekintve alig több mint 10 éves fennállásra tekinthet vissza, de a legrégebb egyetem is, mert Pécsen Nagy Lajos 1367-ben alapított egyetemet. Ennek az egyetemnek tradíció kell, hogy visszamenjen erre az időre, erre a korra. Az, hogy az egyetem a legújabb, arra kötelezi az egyetem professzori karát, hogy az új modern tudomány és kutatás minden eszközével felszerelve a legmodernebb methodusok szerint igyekezzék bűvarkodásra, újabb és újabb tudományos dolgoknak napfényre hozására. Viszont az, hogy egyszersmind a legrégebb egyetem, arra kötelezi, hogy azokat az ősi tradíciókat őrizze, ápolja és fejlessze, hogy mindig azon ősi magyar gondolat jegyében működjen, amelyek jegyében annakidején Nagy Lajos királyunk megalapította, tehát ősi magyar lélekkel, a modern kutatás szellemével kell dolgoznia az egyetem tanári karának.”*⁸

A Pécsre költözést követően alig hangzott el olyan ünnepi nyilatkozat, mely ne fűzte volna össze Nagy Lajos egyetemének múltját az Erzsébet Tudományegyetem jelenével. Ily módon az ország „legfiatalabb” (valójában a debrecenivel egyidős), alig néhány éves-évtizedes működésre visszatekintő tudományegyeteme a középkori *studium generale* szellemi örökségének áthagyományozásával egyben a „legrégibb” is lett.

A várostörténeti narratívákban a középkori egyetemek mint referenciapontok a felsőfokú intézmény befogadására való alkalmasságot támasztották alá és legitimálták a mindenkor városvezetés új egyetem alapítása érdekében tett erőfeszítéseit. A fiatal egyetem számára a befogadó város felsőoktatási hagyományainak felvállalása az intézményi identitás fontos, biztonságérzetet nyújtó elemét jelentette, a működés első, bizonytalan éveiben egy saját múlttal egyelőre nem rendelkező intézményt látott el évszázados távlatok-

⁵ ETE 1918. 6.

⁶ Nendtvich Andor levele Lukinich Imre rektornak, idézi: BENKE 2000. 103.

⁷ PÁLMAI 2016.

⁸ PTE EL VIII.101.b. 1372/1928–29. Lajos Ivánnak sub auspiciis Gubernatoris államtudományi doktorrá avatása tárgyában előterjesztés.

1. kép – A Pécsi Tudományegyetem díszterme ma

kal. A hagyományokkal teli múlt a sikeres jövő ígérését hordozta, az akadémiai szférában pedig, ahol a státusz általában a korról (is) jár, mindez bizonyos presztízst is jelentett.⁹ Az Erzsébet Tudományegyetem döntése, hogy „beleírja magát” az őt befogadó városok felsőoktatás-történetébe, ezen túl azonban stratégiai célokat is követett, a mindenkor városvezetés pártfogásának szimbolikus ösztönzését is szolgálta. Noha ezen intézményi/lokális narratívák természetesen a működésnek teret adó városhoz kötődtek, az ETÉ-nek Pozsony kényszerű elhagyását követően sem kellett lemondania az évszázados szellemi elődökről szóló elbeszélésekről, hiszen annak sémái Pécsen is azonosak voltak, ráadásul a régi „pozsonyi” identitás nem kérdőjeleződött meg az új helyszínen sem.

A pozsonyi-pécsi egyetem

A harmadik egyetemért lobbizó városok esetében a középkori felsőoktatási hagyományokon alapuló „történelmi jog” szimbolikus érv lehetett csupán, az alapítás helyszínét inkább anyagi okok és a kormányzat nemzetépítési törekvései döntötték el.¹⁰ Az ország északi részének gazdaságilag és kulturálisan legfejlettebb városa, Pozsony mellett szólt – többek között –, hogy fekvése miatt a nyugat-magyarországi régió természetes központja volt, Bécshez való közelsége lehetővé tette, hogy az oda igyekvő hallgatókat magyar egyetemre terelje. A városban alapított egyetem ezzel együtt további fontos nemzetpolitikai missziót kapott, ti. hogy az etnikailag vegyes lakosságú Felvidéken a nem magyar nemzetiségűeket az oktatás és művelődés lehetőségeinek bővítésével asszimilálja.¹¹

A város és új egyeteme közti szimbolikus kapcsolatot – az *Academia Istropolitana* öröksége mellett – az intézmény névválasztása is kifejezte: Erzsébet királyné Árpád-házi

⁹ HECHLER – PASTERNAK 2013. 411–412.

¹⁰ Az alapítás előzményeiről részletesen lásd: LUKINICH 1933.

¹¹ P. SZABÓ 2011. 138–162.

Szent Erzsébettel összefonódó kultuszának a város – mint a szent vélt születési helye – egyik központi helyszíne volt. Az egyetemvezetés díszbeszédeiben ritkán mulasztotta el, hogy magasztos jelzőkkel és finom metaforákkal jellemezze a városhoz fűződő viszonyát, de Pozsonyra és középkori egyetemére utaló szimbólumokat tervezett leendő címerére is.¹² 1918 áprilisában azonban, a harmadik, az orvosi kar megnyitásakor Finkey Ferenc rektor azt is tisztázta, bár az egyetem számára az őt befogadó város közege kiemelt fontossággal bír, intézményi identitását ennél tágabb kontextusra, az alapításban rejlő nemzetpolitikai misszióra kívánja építeni. A rektori beszédből egy lokális szerepkörét ugyan elismerő, de elsősorban nemzeti hatókörű és nemzeti célokat megvalósító intézmény képe bontakozott ki:

„Egyetemünk (...) nem Pozsony városáé vagy Pozsonyvármegyéé (...), hanem az egész magyar nemzeté s mi, egyetemi tanárok és az egyetemi hatóságok is nem helyi érdekeket, hanem az egész magyar haza jólfelfogott érdekét, a magyar nemzeti kultúrát, hazánk szellemi felvirágoztatását szolgáljuk minden erőnkkel és tehetségünkkel.”¹³

A városhoz fűződő szálak azonban Pozsony kényszerű elhagyása után sem lazultak meg, főként, mert az egyetem a székhely elvesztését – a trianoni békeszerződés jelentette traumára adott korabeli politikai-társadalmi reakciókkal egybehangzóan – átmeneti állapotnak fogta fel, s ezt erősítette a pécsi elhelyezést kimondó 1921. évi XXV. törvénycikk is, mely az ETE „ideiglenes áthelyezéséről” szólt.¹⁴

A Pécsre költözést követően az egyetemi beszédek magától értetődően magasztalták fel immár a befogadó várost és vezetését is. Az ETE egykori és jelenlegi székhelyéhez fűződő viszonyát megjelenítő hangzatos metaforák zökkenőmentesen kapcsolták össze a pozsonyi és a pécsi hagyományokat. Néhány, inkább „színfalak mögötti” egyetempolitikai döntés azonban azt mutatja, hogy az intézmény Pozsonyra továbbra is mint *székhelyére*, és nem mint pusztán egykori alapítási helyére tekintett. Ezt Lukinich Imre rektor már 1921-ben nyilvánvalóvá tette, amikor elutasította a debreceni egyetem kooperációra vonatkozó ajánlatát, mivel úgy vélte, önálló intézményként az ETE könnyebben visszatérhet majd Pozsonyba. Ennek – nem is „reményében”, hanem „biztos tudatában” – nyilatkozott úgy 1921 nyarán a debreceni rektornak, hogy a pécsi elhelyezés „nem jelenti (...) a számkivetés végét (...). Mi ideiglenes székhelyünkön – Pécsen is pozsonyiak maradunk, amennyiben hön szeretett hazánk területi épsége helyreállításának biztos tudatában eredeti székhelyünkre akarunk majdan visszatérni.”¹⁵

E levél megírásának pillanatában ráadásul az egyetem még mindig viselte nevében a „pozsonyi” jelzőt, arról néhány hónappal később felsőbb politikai nyomásra volt kénytelen lemondani.¹⁶ Az elnevezésből így kikerült a székhelyre vonatkozó utalás, s ez így ma-

¹² Részletesen lásd jelen lapszám *Az Erzsébet Tudományegyetem szimbólumai* című írásának vonatkozó fejezetét.

¹³ ETE 1918. 84.

¹⁴ 1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. *Budapesti Közlöny* (1921):139. 1.; 1921. évi XXV. törvénycikk indokolása a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről. *Nemzetgyűlési irományok* (1920):IX. 275. 94–96.

¹⁵ PTE EL VIII.1.a. 642/1920–21. Lukinich Imre rektor levele, 1921. június 22.

¹⁶ PTE EL VIII.1.a. ETE tanácsulése, 1921. szeptember 13., 14. pont. Az egyetem elnevezésének változásaira részletesebben lásd jelen lapszám *Az egyetem elnevezése. Az Erzsébet Tudományegyetem szimbolikus névpolitikája* című írását.

radt tíz év múlva is, amikor az Egyetemi Tanács elutasította a pécsi városvezetőség informális kérését, hogy a „Pécsett elhelyezett m. kir. Erzsébet Tudományegyetem” elnevezés helyett a „pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem” nevet használja, mondván a székhelyre történő utalás hiánya tökéletesen illeszkedik az ETE jelenlegi helyzetére, hiszen, ha Pozsonyt visszacsatolják, az egyetem újra felveszi nevébe a „pozsonyi” jelzőt.¹⁷ A pécsi elhelyezés jelentőségének korabeli megítélését árnyalja az is, hogy 1933-ban elmaradt a városba költözés tizedik évfordulójának egyetemi megünneplése, a karok ugyanis hosszas vitákat követően sem tudtak dűlőre jutni, vajon a költözés maga olyan esemény-e, melyet egyáltalán ünnepelni kellene.¹⁸

Ezek az egyetemi állásfoglalások nyilvánvalóvá tették, hogy az Erzsébet Tudományegyetem mint intézmény Pozsonyhoz tartozik, az azonban egyre inkább kérdésessé vált, vajon az egyetemi közösség is követné-e, amennyiben lehetőség lenne visszatérni alapítási helyére.

1923-ban mindössze hét professzor lakott Pécsett, az oktatók lakáskérdésének rendeződése után azonban többen is a városba költöztek, így a helybeliek száma és aránya fokozatosan nőtt.¹⁹ Az egyetem a harmincas évekre szerves része lett a város kulturális és politikai életének. Professzorai irodalmi és tudományos lapokat alapítottak, tagjai lettek helyi kulturális egyesületeknek, megjelentek a városi törvényhatóságban. A város és az egyetem vezetői rendszeresen közösen vettek részt egymás reprezentatív rendezvényein, biztosítva a másik felet az együttműködés kölcsönös előnyeiről.²⁰

A visszatérés gondolatát egyfelől azok tartották életben, akik kinevezésüket még Pozsonyban nyerték, a város elhagyását 1919-ben személyesen is átérték. Másrészt azok, akiknek szakmai-tudományos igényeit a vidéki társadalmi-kulturális közeg nem tudta kielégíteni. Az egyetem pécsi tartózkodása ugyanis egészen különböző egzisztenciális lehetőséget és szakmai-szellemi közeget jelentett professzorai számára. A jogakadémiáról átvett oktatók már az ETE érkezése előtt is Pécsett éltek, a város társadalmi életének szerves részei voltak. A leköltöző orvosprofesszorokkal szembeni szakmai féltékenység gyorsan eloszlott, a városi elit tárt karokkal fogadta őket. Törzsvendégei lettek a kávéházaknak, a kórházi munka révén pedig közvetlenebb kapcsolatba kerültek a városlakókkal is. A

2. kép – Pozsony és Pécs város címere, valamint az Anjou-címer az egyetemi díszöltözeten (1938)

¹⁷ PTE EL VIII.101.a. ETE tanácsulése, 1931. január 28., 12. pont.

¹⁸ Részletesen lásd: POLYÁK 2019. 112–116.

¹⁹ BENKE 2000. 118.

²⁰ LENGVÁRI 2004. 87–89.

bölcsészprofesszorok egy része számára azonban az önálló, modern tudósi működéshez elégtelen kulturális-tudományos infrastruktúra (például megfelelő könyvtár) hiánya miatt a pécsi tartózkodás kevésbé volt vonzó.²¹ Beilleszkedésüket az is nehezítette, hogy a bezárás réme a bölcsészkart fenyegette leginkább, így nem meglepő, hogy többen is arra törekedtek, hogy előadási jogot szerezzenek a budapesti egyetemen.²²

Az, hogy az esetleges visszatérés mennyire megosztja az egyetemi közösséget, 1938 szeptemberében vált nyilvánvalóvá, amikor is úgy tűnt, hogy a müncheni egyezményt követő tárgyalások kézzel fogható közelségbe hozzák Pozsony visszacsatolását. Az Egyetemi Tanács ekkor az utolsó pozsonyi rektor, Fenyvessy Béla indítványára határozatot hozott, hogy Horthy Miklóshoz fordul annak érdekében, hogy a város visszacsatolása esetén az ETE – a pécsi egyetem fenntartása mellett – mielőbb visszatérhessen eredeti székhelyére.²³ Mivel a fővárosból származó értesülések miatt a kérdés nem volt aktuális, Fenyvessy hamarosan visszavonta az indítványt, így az nem jutott el a kormányzóhoz, az Egyetemi Tanács állásfoglalása azonban komoly vitát generált. Vélhetően a költözést ellenzők megnyugtatóra készítette el néhány héttel később Pekár Mihály orvosprofesszor, felsőházi tag a *Javaslat a pozsonyi és a pécsi egyetem jövőjére* című emlékiratot, melyben leszögezte, hogy Pozsony visszaszerzésével „a húsz év előtt elvett egyetemünket vissza kell vennünk”, ugyanakkor hosszasan érvelt az ETE helyett Pécsen felállítandó „Nagy Lajos Király Egyetem” mellett. A legkényesebb kérdésben, az oktatók jövőjével kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy menni akar-e vagy maradni.²⁴

Az első bécsi döntés nem csatolta vissza Pozsonyt Magyarországhoz, az észak-erdélyi területeket visszajuttató második bécsi döntés azonban már komoly hatással volt az ETE jövőjére, de nem várt módon: a VKM ugyanis annak érdekében, hogy a kolozsvári egyetem visszaállításának anyagi hátterét biztosítsa, a pécsi bölcsészkart (és a szegedi jogi kart) 1940 őszén ideiglenesen bezárta. Az ismét „csonkává” váló egyetem számára a visszaköltözés másodrangúvá vált, a „pozsonyi gyökerek” identitásképző szerepét a Pécshez való ragaszkodás vette át: az egyetemvezetés ugyanis úgy látta, hogy a bölcsészkar visszaállítását csak itt remélhetik. A következő években az ETE, a városi és a dunántúli törvényhatóságok több felterjesztéssel fordultak a VKM-hez, melyekben az intézményt már kizárólag a „Dunántúl egyetemeként”, a régió fejlődésének kulcstényezőjeként jelenítették meg.²⁵ A történeti elődök közül a középkori pécsi egyetemre való hivatkozás vált dominánssá. Vargha Damján 1941. évi rektori székfoglaló beszédében már a pécsi egyetemet alapító 1367-es pápai bullából vezette le „*mai Erzsébet-Egyetemünk létalapját és léte jogosultságát*”, és azt, hogy az ETE csak a bölcsészkar visszaállításával lehet „*Nagy Lajos egyetemének folytatója*”.²⁶ A Pozsonyba való visszatérés és a városhoz való ragaszkodás mint identitásképző elem épp a revíziós sikerek eufóriája közepette veszítette el jelentőségét.

A második világháborúban elszenvedett vereséggel, valamint azáltal, hogy Magyarország 1945-től a szovjet érdekszféra részévé vált, a pécsi elhelyezés ideiglenessége

21 SZEBERÉNYI 2014. 117–120.

22 HALASY-NAGY 1999. 228.

23 PTE EL VIII.101.a. ETE tanácsulése, 1938. szeptember 26., 34. pont.

24 PTE EL XIV.2. 12. t. Javaslat a pozsonyi és a pécsi egyetem jövőjére, 1938. október 21.

25 SCHUCH 2003. 37–40., 61–79.

26 ETE 1942. 16.

végleg megszűnt. Az országhoz hasonlóan fokozatosan kommunista pártállammá alakuló, „baráti” Csehszlovákiával szemben pedig az egyetem elűzetésének kérdése is tabuvá vált.

A menekült, elűzött egyetem

A pozsonyi gyökerekhez való ragaszkodást a város elhagyásának dicstelen körülményei is táplálták. A székhely elvesztéséből fakadó sérelem integráns része lett az egyetem önképének. A békeszerződés aláírásának napján Kornis Gyula, az ETE filozófiaprofesszora az elcsatolt területek törvényhatóságainak követgyűlésén az egyetem veszteségét a teljes tudományos közösséget ért csapásként jellemezte:

„Mi, pozsonyi egyetem, (...) Pozsony városának az ezeréves hazától való elcsatolását s így egyetemünk elsajátítását közönséges rablásnak minősítjük (...). Mi, pozsonyi egyetem, ebbe a mai napon nemzetközi szerződésekkel megpecsételt és kodifikált rablásba soha sem nyugszunk bele s minden lehető eszközt fölhasználunk arra, hogy az egész tudományos világ, a respublica litterarum élő lelkiismerete előtt állandóan hangoztassuk s bizonyítsuk elrablott területeinkhez s egyetemünkhöz való elévülhetetlen jogainkat.”²⁷

Az egyetem tudatosan törekedett arra, hogy e veszteség emlékét életben tartsa, a rektorok és dékánok díszbeszédekben rendre „menekült”, „számkivetett” egyetemenként hivatkoztak intézményükre. E retorika kiválóan illett az országterületek elcsatolása ellen érvelő, utóbb pedig a trianoni béke igazságtalanságát hangsúlyozó sérelmi propagandába is, melyben a pozsonyi egyetem menekülése a csehszlovák megszállók kulturális pusztításának mementója lett. Az ETE számára a Pozsonyhoz való ragaszkodás kevésbé a konkrét, lokális-társadalmi közeg iránti nosztalgiával állt összefüggésben, a város azáltal vált referenciaponttá, hogy Trianon igazságtalanságának emlékezeti helyévé vált, így pedig az uralkodó politikai diskurzusba illeszkedő érveket tudott szolgáltatni az egyetem nemzetstratégiai jelentőségét leíró elbeszélésekhez. A vidéki tudományegyetemek (vagy egyes karaik) bezárásának időnként fel-felröppenő terveit például az ETE rendszerint az ország megcsonkításával állította párhuzamba: 1933 szeptemberében Pázmány Zoltán jogászprofesszor rektori székfoglaló beszédében az „*Integer Magyarország, integer egyetem!*” jelszóval tiltakozott az újfent felmerülő bezárási javaslatokkal szemben.²⁸ Az ETE „menekült”, „elűzött” jellegének emlegetése biztonságérzetet nyújtott, mivel tökéletesen illett a kormányzat revíziós retorikájába. Ehhez nyíltan csatlakozva az egyetem vezetése olykor az „irredenta” jelzővel is illette az intézményt.²⁹ E jelzőket pedig meglehetősen tudatosan válogatta: amikor 1938-ban egy – már említett – rövid pillanatra úgy tűnt az egyetemvezetés számára, hogy van remény Pozsony visszacsatolására, Fenyvessy Béla kormányzóhoz intézett indítványával egyidőben az Egyetemi Tanács arról is határozatot hozott, hogy mindent elkövet, hogy „*a köztudatból kikerüljön a mi egyetemünk menekült volta s ehelyett a Pozsonyból elűzött vagy elüldözött egyetem kifejezés kerüljön a köztudatba*”.³⁰

²⁷ PTE EL VIII.1.a. ETE tanácsulése, 1920. június 7-i tanácsulése, 16. pontjához csatolt melléklet.

²⁸ A pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanévnyitó díszközgyűlése. *Pécsi Napló*, 1933. szeptember 26. 1–2.

²⁹ PTE EL XIV.2. 29. t. Entz Béla levele Nagy Emilnek, 1933. május 23.

³⁰ PTE EL VIII.101.a. ETE tanácsulése, 1938. szeptember 26., 34. pont.

Az egyetemet és az országot ért veszteségek és fenyegető sorscsapások analógiája Szabó Pál egyetemtörténeti kötetében és annak fogadtatásában tetőzött, ahogy a szerző fogalmazott munkája előszavában: „Az Erzsébet tudományegyetem sorsa a vérző, a megcsontított Magyarország sorsát kicsinyben tükrözteti vissza”.³¹

A sorsüldözött egyetem

Az Erzsébet Tudományegyetem működése – főként az első évek – valóban nem egy, a tudományos-akadémiai-felsőoktatási közegben érvényesülni próbáló intézmény nyugodt, fokozatos építkezésének időszakát jelentették. Tevékenységét az alapítást követően két évvel, mindössze egy karon kezdhette meg, melyet a további karok felállításáért, valamint az oktatásnak és a klinikai munkának megfelelő épületek megszerzéséért egy világháború közepette zajló napi küzdelmek követték, s épp csak megkezdődhetett volna az immár valóban egyetemi munka, amikor meglehetősen zaklatott körülmények között székhelyének elhagyására kényszerült. A fővárosi kölcsönépületekben lebonyolított tanéveket követően végül Pécsre költözött, itt azonban újra kellett kezdeni a működéshez szükséges infrastruktúra, városi, intézményes és személyi kapcsolatok kiépítését, miközben évről évre felmerült az egyetem vagy egyes karai bezárásának réme, a harmincas évektől pedig – a kultuszárca költségvetésének csökkentésével – állandósultak pénzügyi nehézségei is. Az intézményt ért veszteségek sora 1940-ben, a bölcsészkar szüneteltetésével tetőzött.

Az ETE fennmaradása, működtetése és fejlesztése rendre kihívások elé állította az egyetemvezetést, ami egy olyan intézményi identitás kiformalódásához vezetett, melynek középpontjában a hányattatások, a sorsüldözöttség és egy hol mitikus, hol bibliai magasságokba emelt szenvedéstörténet állt. Mindez egy sajátos időtapasztalattal is párosult, melyben a zaklatott, létbizonytalanságban eltelt tanévek a naptári időszámításnál is hosszabbra nyúltak, az átélt viszonytárságok több emberöltőnyi megpróbáltatás érzetét keltették. Ezen identitáselemek sűrűsödtek össze Vasváry Ferenc rektornak a bölcsészkar alapításának 10. évfordulójára küldött üdvözlő átiratában:

„10 év még a kultúrintézmények életében sem nagy idő, ha azok békés viszonyok között háborítatlanul élhetnek hivatásuknak. Másként áll ez azonban a mi sorsüldözött egyetemünkön keresztül a bölcsész-, nyelv- és történettudományi karunkra, melynek osztályrészüll működésének első felében a szomorúság és aggodalom keserves kálváriája jutott. Még jóformán fel sem ocsúdott a boldog ünnepi hangulatból, már is arra ébredt, hogy a vesztt világháború után ránk zúduló mérhetetlen csapás, a cseh megszállás folytán 1919. szeptember 22-én egyetemével együtt hontalanná vált s azóta a száműzés keserű kenyerén tengődve, létéért kellett állandóan remegnie, mígnem az 1921. évi XXV. t.c.-el Pécs szab. királyi városában nyert elhelyezést. A hányattatással járó szenvedéseknek és lelki gyötrelmeknek 4 esztendő keretei közé összezúfolt ezen szakadatlan sora nyújtotta hosszúvá s tette jelentőssé a fennállás első 10 esztendejét.”³²

³¹ SZABÓ 1940. III.

³² PTE EL VIII.101.b. 1969/1927–28. Rektori köszöntés a Bölcsész-, Nyelv és Történettudományi Kar 10 éves fennállása alkalmából, 1928. március 17.

Ebben az értelmezési keretben a túlélést biztosító erőfeszítések szükségszerűen rendkívülinek és heroikus teljesítményeknek tűntek fel, többek között ez indokolja, miért mutatkozott meg az ETE-n már igen korán a saját közelmúlt és jelen historizálásának igénye, és a törekvés, hogy az egyetemi élet emlékezetre méltó momentumait az utódok számára is megörökítsék.³³

A magyar Heidelberg

Az Erzsébet Tudományegyetem és Pécs város viszonyának leírására használt „magyar Heidelberg” szókapcsolat Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhető. Először az 1923. októberi ünnepélyes tanévnyitón bukkant fel: „Az Erzsébet tudományegyetem tanári karát olyan igaz tudományos szellem hatja át – fogalmazott köszöntőbeszédében a miniszter –, hogy meg vagyok róla győződve, hogy meg fogja alkotni itt a Mecsek-alján a magyar Heidelberget.”³⁴ Az egyetem új székhelyén betöltendő hivatását leíró szókapcsolatot Klebelsberg ekkor nem fejtette ki különösebben, majd’ egy évtized múlva úgy magyarázta, hogy arra kívánt utalni, az egyetem új székhelyén „főleg szellemi tudományokkal és az orvostudományokkal foglalkozzék”,³⁵ míg Weszely Ödön bölcsészprofesszor 1929. évi rektori székfoglalójában úgy értelmezte, hogy a szókapcsolat azt fejezi ki, hogy az egyetem a „szellemtudományi ideáлизmus szolgálatában áll.”³⁶

A frazéma elhangzásakor azonban nem szorult különösebb magyarázatra, hiszen az nem a miniszter alkotása volt, már a 19. század végétől gyakran felbukkant. Az egyik legrégebbi alapítású, a híres európai universitasok között is kiemelkedőnek számító német egyetemet befogadó város magyar másaként általában valamilyen jeles felsőfokú iskolával és pezsgő diákélettel bíró, a hazai tudományművelésben kiemelt szerepet játszó vidéki település – így a korszakban Kolozsvár, Sárospatak, Selmecbánya vagy Keszthely – is megkapta az igencsak megtisztelő megjelölést, de a századelőn a harmadik magyar egyetem felállítását szorgalmazó Hettyey Sámuel pécsi püspök is úgy fogalmazta meg programját, hogy „Magyar Heidelberget fogok csinálni Pécsből”.³⁷

Klebelsberg 1923-as megnyitó beszédét követően a szókapcsolatot a helyi sajtó azonnal felkapta és hamarosan Pécs szinonimájaként használta, országos (el)ismertséget azonban 1929-ben nyert, amikor a miniszter a *Pesti Napló*-ban *A magyar Heidelberg* címmel hosszú cikket publikált a pécsi egyetem helyzetéről. Néhány hónappal korábban jelent meg ugyanis Pécs városának az ETE fejlesztése érdekében készített memoranduma, mely a szegedi és debreceni egyetemfejlesztésekhez képest csekély figyelmet és anyagi forrásokat kérte számon a kultuskormányzaton.³⁸ Klebelsberg üdvözölte a memorandumban megnyilvánuló elköteleződést, ám kissé megkésettnek tartotta, felhánytorgatva, hogy a koráb-

33 Erről bővebben lásd jelen lapszám *Az Erzsébet Tudományegyetem épített öröksége és tárgyi emlékei* című írásának vonatkozó fejezeteit.

34 Az egyetem ünnepélyes megnyitása. *Dunántúl*, 1923. október 16. 2.

35 A kultuszminiszter jelenlétében Virág Ferenc megyéspüspök szentelte be a pécsi egyetem új épületének alapkövét. *Dunántúl*, 1931. június 11. 3–5.

36 WESZELY 1929. 152.

37 DOLENECZ József: Hettyey Sámuel 1945–1903. *Magyar Nemzet*, 1903. szeptember 3. 1–3.

38 *Pécs szab. kir. város közönségének emlékirata a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem továbbfejlesztéséről*. Pécs, 1929.

bi években az ETE fejlesztési terveihez nem talált partnert a városvezetésben.³⁹ A húszas években ugyanis a miniszter többször is elhárította a vidéki egyetemek bezárására irányuló kezdeményezéseket, cserébe fejlesztésükhöz hathatós városi támogatást várt el. Szeged és Debrecen anyagi erőfeszítéseit általában elégségesnek tartotta, ezért fejlesztési terveikhez komoly hozzájárulást adott, ezekhez képest azonban a pécsi egyetem kiépítése a húszas években jelentősen elmaradt.⁴⁰ A harmincas évek fordulóján Pécs látványos anyagi erőfeszítései láttán azonban a város és a kultuszminiszter viszonya fokozatosan javulni kezdett. A gesztusokat méltányolva, Klebelsberg hamarosan úgy nyilatkozott, hogy a város „*arra az útra lépett, amely célhoz vezet*”,⁴¹ azaz, hogy utóbb ténylegesen saját egyetemét kapjon, ha az ETE visszatér Pozsonyba.

Az 1929-es cikk azonban országos visszhangot keltett, a felsőházban a költségvetés tárgyalásakor vitatták a miniszter kijelentéseit, de számos publicisztika is született. A *Magyarság* szerzője például azon gúnyolódott, hogy Klebelsberg anyagi támogatás helyett csak a „magyar Heidelberg” címmel tudja megajándékozni a várost.⁴² Az írás körüli polémia révén a következő évtizedben a megjelölés szinte összeforrt Péccsel (bár később is előfordult, hogy más városokat illettek e megtisztelő címmel), használata a település egyetem- és iskolavárosi, valamint dunántúli kultúrcentrum-jellegét hangsúlyozta.⁴³ 1945 után azonban jó időre eltűnt, miután az uralkodó politikai diskurzusban a magyar egyetemek és egyetemvárosok nyugat-európai társakkal való párhuzamba állítása nemkívánatossá vált.

Az árva leány

Szintén Klebelsberghez köthető az 1929-es „magyar Heidelberg”-cikk kontextusában született „árva leány” metafora. 1928 decemberében Esztergályos János pécsi szociáldemokrata országgyűlési képviselő ugyanis hosszasan bírálta a kultuszminisztert, a pécsi egyetem fejlesztésének elmaradását, valamint a szegedi és debreceni egyetem látványos fejlesztését arra vezetve vissza, hogy Szegednek Klebelsberg, Debrecennek pedig Bethlen István miniszterelnök a képviselője.⁴⁴ Esztergályos kritikája túlmutatott a politikai színezetű kivételzés felhánytorgatásán, és sértettséggel vádolva személyében is támadta a minisztert. Klebelsberg ugyanis 1922-ben Pécsért kivánt országgyűlési képviselő lenni, ám jelöléséről végül lemondott, melyben szerepet játszhatott az a vele szemben megnyilvánuló helyi ellenérzés is, miszerint egy „*miniszter képviselő a városnak túl drága lenne*”.⁴⁵ Klebelsberg válaszában felelősségét hárítva, ismételten a hűvös városi fogadtatással magyarázta, hogy a pécsi egyetem fejlesztése miért marad el vidéki társaitól:

„A pécsi Erzsébet-egyetemre nem annyira az Alma Mater, az anya neve illik rá, mint inkább az árva leányé. Ezzel az egyetemmel igazán senki sem törődött. Pozsonyból

39 KLEBELSBERG Kuno: A magyar Heidelberg. *Pesti Napló*, 1929. június 16. 1.

40 LADÁNYI 2000. 28–39.; ROZS 2003. 44.

41 Idézi: SZABÓ 1940. 79.

42 A pécsi egyetem. *Magyarság*, 1929. július 2. 9.

43 Lásd például: DIÓSZEGHY Miklós: A magyar Heidelberg, amely várja, hogy felfedezzék – a magyarok. *Budapesti Hírlap*, 1935. február 16. 7.

44 A közoktatásügyi miniszter cikke a vidéki egyetemekről. *Pécsi Napló*, 1928. december 19. 1–2.

45 Idézi: ROZS 2003. 44. Klebelsberg és a pécsi egyetem viszonyához részletesen lásd: PILKHOFFER 2021.

először ide menekült Budapestre, azután miniszterségem első hónapjában szerényen bevezettem Pécsre. Új székhelyén nagyon sokan sanda szemmel néztek rá, – egyesek talán úgy, mint mikor leány társaságba egy új, de nagyon szép hajadont mutatnak be. (...) [A]z Erzsébet egyetem nem talált Pécssett tárt karokra.”⁴⁶

Egy évvel később Asztalos Miklós író szintén az „elárvult gyerek” képét vázolta fel, amikor az ETE elhelyezésének ideiglenességével indokolta a városi lakosság tartózkodását: „egy más város egyetemét kapták meg (...). Az egyetem nem édes, de fogadott gyermek lett.”⁴⁷

Az „árva leány” képe klebelsbergi jelentésben a városlakók közönyére és a városvezetők elégtelennek vélt anyagi hozzájárulására utalva a miniszter rosszállását fejezte ki. Noha – ahogy láttuk – Klebelsberg és a város viszonya a harmincas évek fordulójára megjavult, és az első nagyobb beruházás, a jogi kar új épületének 1931-es alapkövetételén már egymást szárnyalták felül a másik erőfeszítéseinek dicséretében,⁴⁸ az egyetem és a város viszonyát jellemző „árva leány” képe azonban ezt követően is rendszeresen felbukkant. Az eredetitől némiképp eltérő olvasatokban ugyanis jól beilleszthető volt mind a város, mind pedig az egyetem történeti narratíváiba. A várostörténeti elbeszélések egyik alapja az egyetemért folytatott évszázados küzdelem volt, melynek betetőzését az ETE pécsi elhelyezése jelentette, így a város számára az „árva leány” befogadása a támogatás és az otthonteremtés metaforájává vált.⁴⁹ Az egyetem számára ugyanakkor egyszerre utalt pozsonyi gyökereire és új pécsi kötődésére is, de alkalmas volt arra is, hogy az „édes mostoha” szerepében tetszelgő városvezetést emlékeztesse fogadkozásaira. Pázmány Zoltán rektor 1933. évi tanévnyitó beszédében az „Integer Magyarország, integer egyetem!” jelszó kiadása mellett az „árva leány” kéréjeként ábrázolt várost is figyelmeztette az egyetem bezárásáról újfent felröppenő hírekre:

„Ha keresném a képeket, azt mondhatnám, hogy az egyetem Pozsony leánya, de itt örökbe lett fogadva. Családja ott ötszáz, itt hatszáz esztendő s úgy ott, mint itt, egy szerényebb keretű érdemes kultúrintézmény volt előfutárja. Ez a húsz éves, fejedelmi leányzó ennek a törökverő bástyavitéznek már tíz év óta dédelgetett arája; s örök hűséget is esküdtek. Leventéje nem engedheti, hogy egyszerűen kiragadják karjából; sőt azt sem, hogy jegyese pártadiadémjáról egy-egy gyöngysávozt hasítsanak le.”⁵⁰

Ahogy láttuk, az „árva leány” identitásképző elemeinek rangsorában hosszú ideig az „édesanyát”, Pozsonyt illetve az elsőbbség, a pécsi elhelyezés ideiglenességének megszűnésével azonban a metafora is létjogosultságát veszítette.

*

46 KLEBELSBERG Kuno: Jelszavak és valóságok tusája. *Pesti Napló*, 1928. december 16. 1–2. Vö. PILKHOFFER 2021. 178. Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi fogadtatásáról bővebben lásd: ROZS 2003. Lengvári István szerint az „árva leány”-hasonlat Klebelsberg önkritikájaként (is) felfogható. LENGVÁRI 2004.

47 ASZTALOS 1929. 225–226. Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi fogadtatásáról bővebben lásd: ROZS 2003; LENGVÁRI 2004.

48 A kultuszminiszter jelenlétében Virág Ferenc megyéspüspök szentelte be a pécsi egyetem új épületének alapkövét. *Dunántúl*, 1931. június 11. 3–5.

49 Vö. ETE 1935. 48–64.

50 A pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanévnyitó díszközgyűlése. *Pécsi Napló*, 1933. szeptember 26. 1–2.

Az Erzsébet Tudományegyetem – tudatosan formált és a Horthy-korszak nyilvánosságában is elfogadott – önképe egy kettős székhelyű, évszázados szellemi örökséget hordozó, hányattatott sorsú intézményt mutatott. Az ezt kifejező változatos jelzők, gazdag metaforák és szókapcsolatok – ahogy jelen lapszám következő tanulmányai is mutatják – állandó elemei voltak az egyetemi ünnepségeken elhangzó díszbeszédeknek és megjelentek az intézmény vizuális reprezentációiban is.

Identity Constructions of the Elisabeth University

by Petra Polyák

The university, like any other institution, creates different narratives about its function, its relationship with the academic-scientific sphere, its local relations, etc., depending on its role, which can give it legitimacy, highlight its present excellence, and provide orientation for the future. However, the formation and shaping of institutional identity does not take place in a vacuum: because a university that wishes to be recognised in its wider or narrower environment must also take into account the current political, scientific, local, etc. frameworks and narratives that determine its operations. In addition, the narratives of the university's external and internal publicity, which usually aim to portray an uninterrupted and promising development, are also challenged by the various disruptions and disturbances of its operation (such as a forced change of location, a more or less significant loss of functions, the uncertainty resulting from an organisational change or the threat of closure). The self-image of the Elisabeth University during the Horthy era was that of a double-seated institution with a centuries-old intellectual heritage and a troubled fate. The various adjectives, rich metaphors and idioms expressing this were a constant element in the speeches at university ceremonies as well as in the visual representations of the institution. This paper presents the six most prominent identity narratives of the Elisabeth University.